

R

Senmoderne bildebøker i barnehagen

Elisabeth Hovde Johannesen

Sammendrag

Artikkelen demonstrerer hvordan den senmoderne bildeboka uttrykker tendenser i det senmoderne samfunnet slik blant andre sosiologene Anthony Giddens, Jon Arne Vetlesen og Finn Hjordemaal beskriver det, med vekt på barn og barndom. Den viser hvordan bøkene ikke bare speiler disse tendensene, men også konstruerer et barn/en barndom. Videre kontekstualiserer artikkelen den senmoderne bildeboka i barnehagen som samfunnsinstitusjon, og diskuterer hvilken rolle den kan spille som allalderlitteratur, for barn og ansatte.

Abstract

The article demonstrates how the late modern picture book can be seen as a reflection and expression of tendencies in the late modern society as described by sociologists Anthony Giddens, Jon Arne Vetlesen and Finn Hjordemaal, emphasizing children and childhood. The article shows how these books reflect these tendencies, but also design and produce a child and a childhood. Finally, the article contextualize the late modern picture in the kindergarten as an educational institution, and discuss its role as crossover-literature, for children and for employees.

Barnelitteratur – et studie av barn og barndom

«"Hva i all verden skal vi gjøre med lille Jill", sier far og mor," sitte i en stol slik hele dagen." "Neimen om jeg veit," sier mor. "Vi har da gjort hva vi kan," sier far». Sitatet er hentet fra Fam Ekmans bildebok *Hva skal vi gjøre med lille Jill* (1976, siste oppslag). Sammen med et par andre bildebøker¹ introduserte denne boka den mørke tematikken til den nordiske bildeboka for barn på 70-tallet (Rhedin 2004). Siden den gang har den nordiske bildeboka hatt en særstilling i internasjonal sammenheng hvor de norske blir regnet for å være «bland de bästa i världen just nu» (Nikolajeva 2011). Bildeboka har fortsatt å være en sjanger

hvor man har tøyd grenser for hva som kan tematiseres, på hvilken måte, og hvor man har utvidet målgruppen til også å omhandle ungdommer og voksne lesere (Ommundsen 2012).

- Mye av det som har blitt skrevet om litteratur i barnehage og skole har vært knyttet til litteraturens ulike gevinster og nyttefunksjoner for barn

Litteraturen kan forstås som en avspeiling av virkeligheten og gir derfor en alternativ og fruktbar tilgang til kunnskap, erfaring og erkjennelse. Lesing av barnelitteratur vil derfor være særlig interessant om man vil undersøke fenomenet barn og barndom. Via

disse bøkene kan man studere familie-strukturer og foreldre-barn-relasjoner, og man kan undersøke hvordan rådende syn på barn og barndom kommer til uttrykk.

Anthony Giddens (1991), Arne Johan Vetlesen (2011) og Finn R. Hjordemaal (2013) skriver alle om hvordan endrede strukturer på makronivå har fått følger for individet og for familien som institusjon. Et kollektivt «vi» har blitt erstattet av et individ-fokusert «jeg» med alle de muligheter og begrensninger dette medfører. Jeg ønsker å peke på hvordan litteraturen anerkjenner barnets utfordringer i det senmoderne samfunnet, men også hvordan den skisserer mulige løsninger. Den senmoderne bildeboka kan leses som avtrykk av samfunnet ved at den tar opp i seg tendenser, samtidig som den også konstruerer barn og barndom og kan leses som uttrykk.

De norske bildebøkene er kjent for å være eksperimenterende og utfordrende. Flere retter oppmerksomheten mot eksistensielle vilkår og komplekse psykologiske forhold hvor hovedpersonens indre konflikter i møte med vold, død, skilsmisse og ensomhet, åpenbares for leseren. Bøkene er ofte komplekse og rike på språklige og visuelle metaforer. Dette fører til at bildebøkene ofte etablerer alternative lesenivåer som gjør det mulig for lesere med ulik erfaring, kunnskap og kompetanse å gripe ulike meningslag. At bildeboka ikke utelukkende henvender seg til barn, men også til ungdom og voksne, har vært gjenstand for interesse og diskusjon. I Norden har man kalt dette fenomenet allalderlitteratur, mens man i internasjonal sammenheng gradvis har innarbeidet det engelske ordet «crossover» (Ommundsen 2012). Bildebokskapere som er særlig kjent for denne type bildebøker i Norden, er bl.a. Gro Dahle og Svein Nyhus, Marit Kaldhol, Bjørn Arild Ersland, Lars M. Aurtande, Kim Fupz Aakesson, Dorte Karrebæk og Oscar K.

Forsningsfeltet knyttet til barnelitteratur har stort sett vært fokusert på barns egne møter (eks. Solstad 2015, Mjør 2009), og bokpraksiser i barnehagen (eks. Rhedin 2004, Simonsson 2006). Mye av det som har blitt skrevet om litteratur i barnehage og skole har vært knyttet til litteraturens ulike gevinster og nyttefunksjoner for barn (eks. Karsrud 2014). I sin artikkelbaserte avhandling *Litterære grenseoverskridelser. Når grensene mellom barne- og voksenlitteraturen viskes ut* (2009), fokuserer Ommundsen på hvordan bildeboka tar opp i seg de eksistensielle utfordringene som knytter seg til senmodernitet.

I min artikkel ønsker jeg å vise hvordan visse bildebøker kan sies å portrettere barns eksistensielle vilkår i det senmoderne samfunnet, slik som Giddens, Vetlesen og Hjordemaal beskriver det. Videre vil jeg diskutere hvilken funksjon disse bøkene kan ha som litteratur i en pedagogisk samfunnsinstitusjon. Her vil jeg med utgangspunkt i bildeboka som allalderlitteratur diskutere hvilken rolle den senmoderne bildeboka kan spille i barnehagen som litteratur for barn, men også som (pedagogisk) litteratur for de ansatte.

Jeg vil først starte med å gi en nærmere presentasjon av den senmoderne bildeboka med utgangspunkt i boka om Jill som jeg siterte innledningsvis. Deretter viser jeg hvordan denne og flere andre bildebøker spiller det senmoderne samfunnets eksistensielle vilkår for barn og familie. Til slutt reflekterer jeg rundt den senmoderne bildebokas plass i barnehagen med særlig vekt på bildeboka som allalderlitteratur.

Hva skal vi gjøre med lille Jill?

Boka om Jill handler om det ensomme og sviktede barnet. Illustrasjonen i det første oppslaget viser ei jente som sitter alene i

hjørnet av en stor stol. Ekman visualiserer den fysiske distansen som er mellom foreldrene og barnet, men understreker i verbalteksten at avstanden også gjelder mentalt. Foreldrene står utenfor rommet og ser inn til datteren sin, mens de undrer seg over hva de skal gjøre med henne. De bestemmer seg for å henge opp et bilde, og forsikrer hverandre at de nå har gjort hva de har kunnet gjøre. For Jill blir kunsten en slags (for)løsning. Hun går fra å sitte passiv i stolen, til å gå i dialog med jenta i bildet.

Figur 1. Fra *Hva skal vi gjøre med lille Jill?*
(Trykkes her med godkjenning fra Fam Ekman og forlaget Cappelen.)

Det viser seg at jenta vil ha en hest, og Jill drar ut i verden for å finne en. Hun finner vegen til et museum. Hun når ikke opp til skranken og blir ikke sett av damen bak kassen, heller ikke av vekten som kommer for å stenge. Jill har kledd av seg og stilt seg opp sammen med en kvinnelig statue. Hun går videre inn på «kvinneavdelingen» hvor hun spør kvinnene i bildene om de vet hvor hun kan få tak i en hest. Hun treffer på fattige, rike, gamle og unge, men det hun leter etter er å finne i etasjen over, på «herreavdelingen». Vel hjemme gir hun hesten til jenta på bildet som så rir av sted. Da innser Jill at når jenta er borte, vil hun igjen bli ensom, og hun begynner å gråte. Jenta inviterer Jill til heller å bli med henne, og Jill takker ja. Sammen rir de inn i solnedgangen. På det siste oppslaget står for-

eldrene igjen og ser inn til Jill: «"Hva i all verden skal vi gjøre med lille Jill," sier far og mor, "sitte i en stol slik hele dagen." "Neimen om jeg veit," sier mor. "Vi har da gjort hva vi kan," sier far». Illustrasjonen er nærmest identisk med den første, men i dette oppslaget mangler Jill. Foreldrene oppfatter altså ikke hva leserne ser: at Jill er borte.

Fam Ekmans bok om lille Jill kan på mange måter tjene som eksempellitteratur på de senmoderne bildebøkene. I tillegg til at disse ofte tematiserer mørke tematikker og psykologiske konflikter, spilles dramatikken ut på en annen arena enn i den typiske barneboka. Det er *familien* som utgjør scenen hvor det dramatiske skjer, og dermed blir idyllen som preger familien i de fleste barnebøkene, utfordret. Særlig er *de usynlige barna* en tematikk som stadig finner vegen til bildeboksjangeren. Den ble introdusert med Ekmans bok om Jill, men har siden vært tematisert gjentatte ganger i bildebokformatet. Rhedin kaller denne tematikken eller pedagogikken for «den andre barndommen». Barndommens mørke sider har alltid eksistert i virkeligheten. Det som er nytt, er at «den mørke barndommen» kommer til uttrykk i litteratur for barn, den formuleres og kommer fram i lyset. Den lykkelige barndommen eksisterer ikke i det nye bildebokkonseptet. Idylliseringen av barndommen som har preget og fortsatt kan sies å prege majoriteten av bildebøkene, blir utfordret ved det nye konseptet, hvor barndommen framstilles med lyse og mørke sider (2004: 165).

En senmoderne bildebok i et senmoderne samfunn

Fam Ekmans *Hva skal vi gjøre med lille Jill*, kan sies å portrettere et konkret eksempel på de tendenser som individet, ifølge

Vetlesen, stilles overfor i det senmoderne samfunnet. Samfunnsgeografen David Harvey (2007) tilskriver årene 1978-80 et revolusjonært vendepunkt i verdens sosiale og økonomiske historie. Vetlesen hevder at disse begivenhetene fortsatt influerer på det senmoderne samfunnet. I sin artikkel demonstrerer han hvordan nyliberalismen ikke bare fikk konsekvenser for den økonomiske og sosiale utviklingen, men fikk betydelige konsekvenser også for individet. Det ideologiske skiftet med utspring i England ved valget av Margareth Thatcher i 1979, tilskrives en betydning som et politisk omdreiningspunkt, ikke bare for Storbritannia, men også for andre vestlige land. Fra å ha statlig monopol og hovedansvar for samfunnsoppgaver som helse og utdanning, skjedde det en maktforskyvning over til private aktører hvor markedskrefter fikk styre. I kjølvannet av de endrede samfunnsstrukturene på makroplan, skjedde det også en endring av selvforståelsen til individet. Det postindustrielle samfunnet med dets nyorienterte kunnskapssyn, innebar også en reorientering av mennesket som vesen. Dreiningen gikk fra et kollektivsubjekt «vi» til et for-seg selv-stående individ «jeg» (Vetlesen 2011: 7). Spørsmål som «hvem er jeg?», «hvem vil jeg være?», «hva er viktig for meg?» og «hva vil jeg gjøre med livet?», måtte postuleres på nytt, for hvert enkelt individ. Dette gav muligheter til at hvert individ kunne gjøre autentiske valg. Konsekvensen ble at hver mann er sin lykkes smed. Som individ må man selv velge hvem man vil være og velge autentisk ut ifra hva som riktig for en selv, hvilket kan forstås som kulturelt frisetende. Men denne nyervervede muligheten har også en bakside: man er prisgitt og selv ansvarlig for å gjøre riktige valg. Valgfrihet betyr og valgtvang. Mulighetene må forvaltes på best mulig måte og enhver kan stilles til ansvar for

egne feiltrinn. Dette kan for noen resultere i «valgvegring».

- Felles for disse bildebøkene er at de omhandler barn som overlates til seg selv og voksne som av ulike grunner har mer enn nok med sitt eget og ikke evner å se sine barn og deres behov.

Hjardemaal skriver om hvilke konsekvenser dette har fått for familien som institusjon i form av avtradisjonisering og funksjonstapping (2013). Han skriver om hvordan institusjonaliseringen har ført til en nyorientering av mors- og farsrollen. Som en følge av avtradisjoniseringen kastes individet tilbake til seg selv i sin egen identitetsdanning. Individet kan ikke lenger lene seg til strukturer og rammer som det kan gå inn i, men enhver må utforme selvet ved egen hjelp, noe sosiologen Anthony Elliott kaller «a self defining process» (2014). Også den britiske sosiologen Anthony Giddens skriver om dette: «What to do? How to act? Who to be? These are focal questions for everyone living in circumstances of late modernity» (1991: 70).

Mens man tidligere opererte med «opptråkkede stier», er det i dag snakk om å danne sine egne veier, å konstruere seg selv, sin identitet, sin historie, sin fremtid. Å skulle danne seg selv eller «velge sine veier» er ikke lenger noe som først og fremst er forbeholdt ungdomstilværelsen, men også voksentilværelsen. På den måten fremstår også verden som mer fragmentert, flyktig og uforutsigbar (Hjardemaal 2013). Foreldrenes tilbaketrunkne væremåte overfor Jill, tematiseres av Ekman i både verbaltekst og bilde. Distansen som først og fremst framstilles ved å utnytte visuelle virkemidler og som markerer den store avstanden mellom foreldrene og Jill, til-

kjennegir moren og farens abdisering overfor datteren. For Jill blir løsningen å flykte fra virkeligheten.

Barn i foreldres vold

Ti år etter Fam Ekmans bok om Jill, kom boka til den danske bildebokskaperen Dorte Karrebæk *Pigen der var og' til mange ting* (1996). Denne bildeboka viderefører temaet om det sviktede barnet. Men i denne problematiseres de ansvarsløse foreldrene i større grad. Mens foreldrene i historien om Jill er passive og avmektige, trer foreldrene i boka til Karrebæk frem som utagerende, uansvarlige og svikefulle. I *Pigen der var go' til mange ting*, er rollene snudd på hodet.

Figur 2. Fra *Pigen der var go' til mange ting*.
[Trykkes her med godkjenning fra Dorte Karrebæk.]

Her er det barnet som er den ansvarsbearbeidende. Hun tar seg av hus og foreldre, og ligger våken om nettene på grunn av moren og farens høylutte festing. Som et forsøk på å gjeninnføre de rettmessige rollene som barn-voksen, foreslår Pigen at de skal leke karneval. Hun håper at foreldrene vil kle seg ut som foreldre, men istedet kler de seg ut

som hund og katt. Selv kler Pigen seg ut som et barn. Dagen etter viser det seg at maskene til moren og faren har grodd fast. Da bestemmer Pigen seg for at hun må bli stor. I likhet med Ekman skaper Karrebæk en fortelling via et komplekst samspill mellom verbaltekst og illustrasjoner som spiller på og avløser hverandre. Mot slutten av boka kan leseren se at piken bokstavelig talt skritter ut av huset. Det siste oppslaget forsikrer leseren om at det gikk bra til slutt, for Pigen der var go' til mange ting, «var også go' til at finde sig et godt sted at være» (1996, siste oppslag).

De fleste assosierer verdier som selvstendighet, uavhengighet og autonomi med begrepet individualisme. Denne livsholdningen har ifølge Hjordemaal, røtter tilbake til opplysningstiden (2013). Den type individualisme som *i dag* preger det vestlige samfunnet, blir imidlertid kalt *ny-individualisme* av ulike samfunnsforskere og filosofer. Her er viktige stikkord gjenoppdagelse, stadig forandring, høyt tempo og kort-siktighet (Elliot og Lemert 2009). Giddens begrep *reflexive modernity*, er i så måte interessant. Det korresponderer med hva både Hjordemaal og Vetlesen peker på som avgjørende trekk ved det senmoderne mennesket. Elliots såkalte «self-defining process» er nettopp det som blir Jill og Pigen sitt prosjekt. Dette får de ikke hjelp til i hjemmet, snarere tvert imot. Fordi de voksne ikke evner (eller vil?) ta vare på, vise omsorg, være nær, tvinges Jill og Pigen på flukt bort fra familien. De må selv ta ansvar for seg selv og sin lykke uten støtte og hjelp fra sine nærmeste.

Også i andre bøker som *Stripekalven* (2008) av Marit Kaldhol og Justyna Nyka, og *Det første barnet på månen* (2009) av Bjørn Arild Erstrand og Lars M. Aurtande, møter leserne på barn som blir sviktet av foreldrene sine på ulike, men tragiske vis. I

Stripekalven blir hovedpersonen forlatt av moren sin. På leting etter henne utsettes han for de skumleste ting, bare for til slutt å finne ut at moren har forlatt ham til fordel for en ny og gul kalv. I *Det første barnet på månen* opplever Peter på tolv år, å få drømmen oppfylt om å få dra til månen, men undervegs svikter motet og han angrer seg. Hans uttrykte anger og redsel blir verken hørt eller sett av moren (eller av de andre voksne). Hun virker blindet for alt annet enn sin egen ambisjon på sønnens vegne. Det hele ender med at Peter sendes ut i verdensrommet mens han gråter, roper og hvisker at han vil hjem. Felles for disse bildebøkene er at de omhandler barn som overlates til seg selv og voksne som av ulike grunner har mer enn nok med sitt eget og ikke evner å se sine barn og deres behov. Barna blir med Hjordemaals uttrykk «kastet tilbake til seg selv», og blir nødt til å håndtere angst, frustrasjon, sinne, vold og overgrep på egen hånd.

Litterære konstruksjoner av barn og barndom

Barnelitteraturen har opp gjennom sin relativt korte historie inneholdt egenskaper som har samsvart med de kulturelle forestillingene man har hatt om barn i samfunnet. «Den impliserte leseren i det meste av barnelitteraturen er barnet slik det framstår i disse antakelsene – et barn som har begrensede kunnskaper og evner som sin fremste egenskap og beskyttelse og oppdragelse som sine fremste behov», skriver Nodelman (1997: 13). I møte med nyere norsk barnelitteratur holdes en annen virkelighet opp for leserne. Her hører man andre stemmer, andre holdninger og forestillinger om hva det vil si å være menneske, hva det vil si å være barn. Ikke minst representerer den nordiske bildeboka

andre holdninger til og kunnskaper om den barnlige leseren som ikke samsvarer med Nodelmans beskrivelser.

Den senmoderne bildeboka tar opp i seg tendenser ved det senmoderne samfunnet og dets strukturer. Slik speiler den virkeligheten – eller et *avtrykk* av den virkeligheten som blir vektlagt i denne artikkelen. Den konkretiserer og eksemplifiserer utfordringer barnet står overfor i det senmoderne samfunnet. Men mer enn bare å tematisere barnet som sviktet, utsatt og sårbart, konstruerer litteraturen barnet som en kulturell størrelse med iboende egenskaper, i stand til å løse sine utfordringer. Dermed kan man via litteraturen få tilgang til holdninger rundt hvem barn er, hva deres verden handler om og hva litteratur for barn skal eller kan være. Man kan lese litteraturen som avtrykk, som puls-måler på samfunnet, samtidig kan man lese den som uttrykk for samfunnets holdninger og verdier, men også behov.

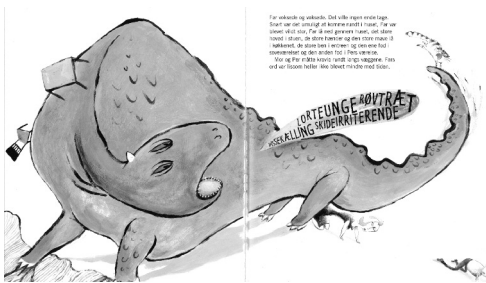
Du må ikke regne med at de voksne ordner opp for deg, du må selv ta ansvar for egen lykke og eget liv. Slike budskap finner vi i senmoderne bøker for små barn. Av og til implisitt, andre ganger tydelig uttalt. Og ikke bare framstilles barna i litteraturen i stand til å agere og redde seg selv, men de tar også vare på de voksne. Både *Sinna mann* (2003) av Gro Dahle og Svein Nyhus, og *Vokseværk* (2006) av Kim Fupz Aakeson og Lilian Brøgger tematiserer barn som utsettes for vold i hjemmet. Bøkene kom ut med få års mellomrom og historiene er nesten identiske. Forskjellen mellom dem, ligger først og fremst i hvilken *form* fortellingene blir fortalt.

Mens *Sinna mann* inneholder mye verbaltekst og detaljerte, dramatiske illustrasjoner, behandles tematikken mer «dempet» i den danske bildeboka. Begge bøkene opererer imidlertid med det samme synet på

barnet. Barnet er istand til å finne en løsning, og må selv ta initiativ til å håndtere problemet. I *Sinna mann* blir vendepunktet at Boj skriver et brev til kongen. I *Vokseværk* tar gutten med seg moren og rømmer ut i natten. Begge blir de sin egen og mødrenes redningsmann.

Figur 3. Fra *Sinna mann*. (Trykkes her med godkjenning fra Svein Nyhus og forlaget Cappelen.)

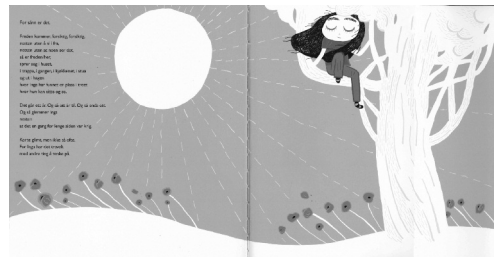
Figur 4. Fra *Vokseværk*. (Trykkes her med godkjenning fra Lilian Brøgger og forlaget Gyldendal.)

Den senmoderne bildeboka knytter barnet til en verden som byr på store utfordringer og eksistensielle kriser. Barna er alene, overlatt til seg selv, og framstilles som sårbare. At voksne svikter, fraskriver seg ansvar, er selvoptatte og dyrker seg selv og sine lyster, glemmer sine barn, påfører dem smerte av ulike slag, får store konsekvenser både emosjonelt, mentalt og fysisk, for barna. Dette blir konkretisert og tydeliggjort i bildebøkene. På samme tid fremstilles barna som konstruktive, initiativrike, ansvarsfulle og løsningsorienterte. Til tross for

at de voksnes problemer i stor grad overskygger og preger barnet, presenterer bøkene et optimistisk syn på barn. Barnet konstrueres som kompetent, noe som formidler håp, selv om forholdene i utgangspunktet er kummerlige.

Samfunnskritikk og -trøst

De voksnes redefinering av seg selv og hva foreldrerollen innebærer, får store konsekvenser for barnet. Når sosiologene undersøker samfunnsstrukturer, går de ett skritt tilbake og observerer de endrede mønstrene i vid forstand. Det interessante med bildeboka, er at den konkretiserer hypotetiske fortellinger i den nære familien. Mens de voksne kan ha et bevisst og våkent blikk for endrede mønstre i samfunnet og voksenrollene, er barnet i de voksnes makt, og vil ha utfordringer med å kunne perspektivere deres eget liv og deres egen tilværelse.

Figur 5. Fra *Krigen*. (Trykkes her med godkjenning fra Kaia Dahle Nyhus og forlaget Cappelen.)

Disse bøkene kan (og bør?) leses som sterkt samfunnskritiske. De sparker i retning voksgenerasjonen når de tar barnets perspektiv og framstiller det som sårbart. I boka *Krigen* (2013) formidler Gro Dahle og Kaia Dahle Nyhus, skilsmisseproblematikken fra et barns perspektiv. Boka er rik på visuelle og verbale metaforer og er inspirert av samtaler med barn ved flere familievernkon-

torer, (f.eks. Fjeldberg 2013; Kleve og Ringheim 2013). Verbaltekst og bilder tydeliggjør hvor ekstremt en skilsmisse kan affisere barn. Dahle og Nyhus demonstrerer hvordan de indre konfliktene etter hvert kommer til uttrykk i symptomer som spiseforstyrrelser og selvskadning. Først etter at hun låser seg inne på rommet, tar foreldrene initiativ til å snakke med Inga. Det siste oppslaget viser Inga som sitter i et tre. En form for harmoni blir opprettet på slutten av boka hvor Inga kan drømme om fremtiden.

Denne boka er nok et eksempel på hvordan en bildebok kan ses som avtrykk for en virkelighet som rammer mange barn. Bildebokskaperne er lojale mot barnet, samtidig som de ikke bagatelliserer foreldrenes smerte. Den kan være både sår og vanskelig for leserne å ta innover seg, både barnlige og voksne.

Litteraturen har opp gjennom historien blitt forstått som en erkjennelseskategori, og ikke minst et fenomen med iboende terapeutiske muligheter. Man har blant annet tillagt den en visjonær rolle, i og med at litteraturen modellerer mønstre for hvordan man kan eller bør leve. Den lykkelige slutten har i så måte, blitt oppfattet som avgjørende for menneskets håpsdimensjon knyttet til eget liv (f.eks. Karsrud 2014; Bettelheim 1975). Når man som leser stadig erfarer at det går godt til slutt, blir dette et mønster for hvordan man tenker om sitt eget liv. Fiksjonen modellerer og opprettholder visjonen om at det skal gå bra.

Den lykkelige slutten er imidlertid ikke selvsagt i den senmoderne bildeboka. Sipe og Pantaleo (2008) har forsket på samtidslitteratur for barn. De skisserer flere karakteristiske trekk ved bøkene de kaller «Postmodern Picturebooks». Ett av trekkene som knytter seg til disse, er den åpne slutten. Heri viser den senmoderne bildeboka seg som relativistisk. Om ikke

slutten er direkte ulykkelig, er den heller ikke ensidig lykkelig i mange av disse bøkene. Dette er også symptomatisk ved de bøkene jeg har omtalt her. Jill forsvinner inn i fiksjonen, Peter sendes til månen, Stripekalven må klare seg uten moren. Voksne vil kunne stille seg ambivalente til slutten på historien om Jill. De kan stille seg spørrende til om løsningen for Jill er god, og til hva det faktisk betyr at Jill bokstavelig talt velger å gå inn i kunsten/fiksjonen. Den barnlige leseren vil derimot oppleve slutten som entydig lykkelig: Jill får ri på en hest inn i solnedgangen med sin nyervervede venninne. Det siste oppslaget om Peter i *Det første barnet på månen*, ser ut til å ende tragisk ved første gjennomlesing: «Peter gjentok de samme ordene hele tiden. Også etter at de fant ham», (siste oppslag). I illustrasjonene ser leseren tre kattelignende øyne plassert på toppen av hver sin grønne stilk. Oppslaget spiller på lesernes assosiasjoner til utenomjordiske vesener, og gir inntrykk av at Peter har landet på en annen planet eller blitt plukket opp av en ufo. For uerfarne lesere kan slutten virke tragisk, i beste fall åpen, mens for en oppmerksom leser, vil boka kunne leses som at det hele er en drøm, eller et mareritt. Støtte for en slik tolkningen finner man på bokas vaskeseddel hvor det står at «Gaven han fikk av mamma, kunne gjort han verdensberømt» (min kursivering).

Poenget er at de eksistensielle utfordringene som knytter seg til senmoderne tid, ikke har klare svar i form av opplagte eller enkle løsninger. De senmoderne bildebøkene tilbyr heller ikke enkle løsninger, men de fleste konstruerer en løsning og ivaretar på den måten en håpsdimensjon. Flere av bøkene får også etiketten «trøstebok», som for eksempel *Sinna mann*. Også *Krigen* kan tjene som eksempel på en slik, selv om den for voksne også kan fortone seg

som en skremmebok (Østenstad 2014). Bildebøker konstruerer hypotetiske univers som leseren kan gå inn i og relatere seg til. I tillegg byr de ofte (men ikke alltid) på håp ved at de skisserer mulige løsninger (om enn ikke entydig lykkelige). *Krigen* er en av de bøkene hvor slutten er tilnærmet harmonisk. I alle fall er den full av framtidshåp og tro. Slik kan den fungere som en visjonær bok for voksne som bekymrer seg for de påkjenninger de påfører sine barn, og en visjonær bok for barn som er redd for at smerten aldri skal ta slutt.

Den senmoderne bildeboka i barnehagen

Når Hjordemaal (2013) skriver om avtradisjonisering og funksjonstapping av familien som institusjon, innebærer dette at det er andre institusjoner som barnehage og skole som har overtatt mye av ansvaret for de sosiale, kulturelle og oppdragelsesmessige funksjonene.

Barnehagens mandat står nedfelt i *lov om barnehager* (Kunnskapsdepartementet 2005) og *Rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver*. Å bli lest høyt for, anses som et gode for alle barn. Derfor skal personalet ifølge rammeplanen sørge for at alle barn møter denne aktiviteten *daglig*. Samtidig skal de være bevisst «hvilke *etiske, estetiske og kulturelle verdier* som formidles» (Kunnskapsdepartementet 2011: 41, min kursivering). Det den selvsagt ikke sier noe om, er *hva* som skal leses. I et kulturdidaktisk perspektiv blir de bøkene jeg har presentert her interessante å diskutere fordi de representerer et potensielt innhold i hva barn i barnehage (og for så vidt skole) møter. Kulturbegrepet infiltrerer ulike nivåer i diskusjonen rundt spørsmål knyttet til barn og samfunn, barnelitteratur og formidling. Bøker med vanskelige og dramatiske tema-

tikker, melankolske grunntoner og åpne utfall, kan oppfattes som tvilsom litteratur for små barn. Valget skal baseres på grunnlag av veloverveide didaktiske refleksjoner og begrunne et skal, eller skal ikke. Det er mulig å forsvare begge deler. Om man som lærer velger å ikke presentere slike bøker, kan man kritiseres for ansvarsfraskrivelse fra dem som er av den oppfatningen at barn har *behov* for å møte de mørke tematikkene. Men at personalet vegrer seg kan også tolkes som et uttrykk for at lærere er usikre på hvilken effekt litteraturen kan ha, og at det nettopp er *ansvar* læreren viser: den beskytter barnet ved å sensurere. Noen av de mest dramatiske bildebøkene kan i ytterste konsekvens oppleves som apokalyptiske for barn som i de fleste tilfeller ikke har den nødvendige beredskapskunnskap til å kunne håndtere de følelser eller assosiasjoner bøkene måtte vekke. Det er uansett de voksne som sitter på definisjonsmakten for hvor grensene skal gå mellom å «verne» barn for- eller «pådytte» barn, ubehag. Bruken av bøkene, for- eller imot, innebærer altså et dilemma. I didaktisk sammenheng blir det ikke bare interessant, men avgjørende at man forsøker å bli bevisst sin forståelse av hvem barn er, og hva slags utfordringer og behov de har. Det blir også viktig med en bevisst holdning til hvem man selv vil være i møte med barn, og ikke minst blir det viktig at man har en bevissthet rundt forståelsen av litteraturen og dens rolle.

Et gjennomtenkt litteraturvalg gjenspeiler ofte formidlerens syn på barn og på litteratur. Om man anser barn for å ha liten kunnskap om og få spørsmål rundt livets ofte harde realiteter, vil de bøkene jeg har omtalt her, ikke være et naturlig valg. Om man er av den oppfatning at litteraturen kun skal være til hygge og underholdning, er de heller ikke relevante. Om man derimot ser på barn som mennesker som har levd

kortere, men som har kunnskap om og kjennskap til at livet inneholder lyse og mørke sider, vil bøkene jeg har omtalt her kanskje anses som aktuelle. Likeså om man anser litteratur som en erkjennelseskategori som kan være utspring for refleksjon og undring.

Om det sosiologene og de senmoderne bildebøkene beskriver er riktig, at det å være barn i et senmoderne samfunn kan være ensomt, risikofyllt og dramatisk, bør dette uansett få konsekvenser for den pedagogiske praksisen. Å presentere bildebøker som tar opp i seg mørke tematikker for barn, kan forstås som en tilrettelegging for gjenkjennelse og identifikasjon. Det kan også forstås som en type anerkjennelse – både fordi boka kan bekrefte en virkelighet eller erfaring barna selv drar veksler på, men også fordi de voksne ved å presentere boka, gir rom for tematikkene i barnehagen. Uansett, gjenkjennelse eller ikke, i alle sammenhenger er det viktig at man som voksen lar barn gripe bøker ut fra egne premisser. De bøkene jeg har vektlagt her er åpne i den forstand at de inneholder flere meningslag og tolkningsmuligheter. Gode lesestunder krever god tid, både fordi det tar tid å lese/studere tekst og bilder, og også fordi bøkene åpner for undring og refleksjoner, hos så vel barn som hos voksne. Dette fordrer også at bøkene leses i mindre grupper. Utover det rent opplagte at alle barna skal få lytte og se samtidig, gir mindre grupper på tre-fire barn den voksne anledning til å følge med på barnas reaksjoner og større mulighet for at alle kan bli sett og hørt. Bøkene kan også vekke behov hos barna til å uttrykke tanker og assosiasjoner, og dette må man også tenke over når man planlegger høytlesing.

Litteratarbeid i barnehagen kan handle om så mangt; kulturarbeid, omsorg, nærhet, danning, språkstimuli, tekstkompe-

tanse, sjangerbevissthet, osv. Det handler også om fellesskap og kommunikasjon. Bildebøker får, i likhet med annen kunst, først mening i møte med en leser og er avhengig av at denne går i dialog og fortolker. På samme måte blir man som individer formet av ens møter med andre. Bildebøker gir også tilgang til møter. Her konfronteres leserne med andre menneskers liv, får tilgang til andre menneskers utfordringer og livssituasjoner. Slike møter kan oppøve evne til empati og oppmerksomhet mot andre enn seg selv, noe som er en viktig komponent ved identitetsdannelsen. Å rette blikket bort fra seg selv og mot andre, kan oppfattes som et sunt alternativ i et samfunn hvor et enormt fokus ligger på individets rett til selvrealisering og selvsentring. Hvem man vil være handler også om hvem man vil være i forhold til andre. Med tanke på de bildebøkene jeg har presentert her, vil lærernes valg av litteratur være avgjørende for *hvordan* det arbeides med litteratur. De moderne bildebøkene inviterer i alle fall til å dvele ved eksistensielle temaer, og dermed også til å åpne opp for dem. Dermed kan man i en pedagogisk sammenheng invitere barn til samtaler om bøkens univers som kanskje tangerer barns egen livsverden.

Bildebok som voksenalitteratur

Å diskutere valg av litteratur i barnehagens personalgruppe, er viktig. Like viktig og relevant kan det være å undersøke og diskutere de voksnes egne møter med bøkene. Den senmoderne barnelitteraturen beskrives ikke ensidig som litteratur for små barn, men også som litteratur for ungdom og voksne.

Om man tar allalderlitteraturbegrepet på alvor og behandler bildebøker også som voksenalitteratur, kan dette resultere i

spennende litteraturpraksiser i barnehagen for personalet. Som barnehagelærer tilhører man en profesjon som skal kunne og vite mye om barn og barndom. Barn og barndom er imidlertid ikke konstante begreper, men bør stadig undersøkes og diskuteres. Om man leser den senmoderne bildeboka som avtrykk av den verden vi kjenner, vil det si at man via bøkene kan få tilgang til virkelige barns opplevelser og erfaringer (om enn i en hypotetisk form). Å studere disse kan være av stor nytte om man vil undersøke hvilke aktuelle tendenser i tiden man ser knytter seg til barn og barndom.

Mine erfaringer fra møter med barnehagelærere og studenter tilsier at den senmoderne bildeboka engasjerer sterkt. Den både rører og opprører. Den vekker gjenkjennelse og byr på uro. Den vekker entusiasme, men samtidig tvil. Tvilen er som oftest knyttet til spørsmålet om den er egnet som litteratur for små barn. Det man derimot er enige om, er at bøkene er utfordrende og interessante som litteratur for voksne, og egner seg godt som utgangspunkt for relevante diskusjoner, både for studenter i utdanningsløpet og for dem som allerede jobber i praksisfeltet.

Når bildebøker vekker sterke lesereaksjoner hos voksne lesere, er det bra. Det er lov å la seg berøre! Hvordan man reagerer og hvorfor, gir unike muligheter for undring, drøfting og refleksjon. Noen opplever at de senmoderne bildebøkene bryter med visse forventninger man har til hva barnelitteratur skal inneholde og hvilken form de skal ha. Dette kan i seg selv virke provoserende og resultere i opprørthet. Når bøkene også omhandler mørke tematikker med barn som hovedrolleinnhavere, er dette noe som også kan begrunne en lesing preget av emosjonelle reaksjoner i form av medlidenhet og fortvilelse. Den senmoderne bildeboka

konfronterer leserne med ubehagelige avtrykk av virkeligheten. Om man ser bort fra det å skulle vurdere boka som barnelitteratur, men heller behandler den som litteratur i seg selv, kan det åpne opp for intellektuelle diskusjoner og faglige samtaler.

Om man søker svar på lesereaksjoner, må man lete i boka og i seg selv. En slik undersøkelse krever dypdykk. Å dykke ned i en bildebok betyr å nærlese både verbaltekst og bilder, samt samspillet mellom disse (ikonoteksten). Samtidig er det nødvendig at man artikulere sine egne forforståelser, tolkninger, verdier, holdninger, verdenssyn, osv, alt etter hva boka og reaksjonen krever. Dette kan man gjøre aleine eller i små grupper hvor man sammen studerer.

Det er også interessant å diskutere i hvilken grad eller på hvilken måte bøkene vekker gjenkjennelse. Her handler det både om de konkrete, spesifikke hendelsene som skisseres, men også de mer generelle tematikken eller fenomenene som behandles. Boka om Jill er interessant å studere i seg selv. En nærlesing av denne kan spisse en oppmerksom og analytisk lesekompetanse. Som utgangspunkt for aktuelle diskusjoner er det likevel det den tematiserer som er av særlig interesse. Det er generaliseringene som gjøre boka spesielt aktuell. Det som gjør at vi kjenner igjen historien om Jill fra egen virkelighet, er foreldrene som prøver å bøte på nærhet ved å kjøpe materielle ting, barn som opplever at de ikke blir sett, barn som trekker seg tilbake og holder seg for seg selv, at kunst tilbyr tilflukt og gir trøst. I boka om Peter som sendes til månen, er det heller ikke den konkrete handlingen som vekker gjenkjennelse, men det den tematiserer: at barn ønsker seg ting de ikke kan få, at barn kan bli behandlet som objekter, at foreldre har ambisjoner på sine barns

vegne, at voksne tar mer hensyn til seg selv enn sine barn, at barn føler seg fremmedgjort. På den måten leser vi bøkene som avtrykk. Vi leter etter spor fra virkeligheten og forsøker å finne ut av hvordan vi kan relatere boka til egne liv.

Som uttrykk kan man studere og diskutere på hvilken måte barnet i fiksjonen blir konstruert. Som barnehagelærer kan det være interessant å diskutere i hvilken grad beskrivelsen av barnet i fiksjonen samsvarer med egne erfaringer og teori-baserte kunnskaper om barn. Å arbeide med utgangspunkt i bildebøker, kan føre til *ny* kunnskap eller *nyartikulert* kunnskap i barnehagepersonell eller studentgrupper. Arbeidet *kan* føre til at man får stadfestet eller bekreftet den kunnskapen man allerede besitter, bevisst eller ubevisst, eller

at man faktisk må revurdere, eventuelt tilegne seg ny. Uansett, møter med den senmoderne bildeboka vil kunne løfte fram viktige tematikker, bevisstgjøre, tydeliggjøre og gi ny eller oppfrisket erkjennelse og forståelse. Den senmoderne bildeboka gir anledning til å diskutere samfunn, barn og barndom på et overordna nivå. Bildeboka gir en annen tilgang til verden, enn det man i barnehagehverdagen erfarer direkte. Bildeboka som avtrykk speiler skiftende tendenser og trekk i tiden. Det gjør den egnet å studere og bryne seg på. Om litteraturen får oss til å forstå mer eller på en annen måte, kan den også få konsekvenser utover lesinga og diskusjonene som oppstår i møte med den. Da kan den få følger for den pedagogiske praksisen.

Note

¹ *Når Trevald krympte* [1971] av Florence Parry Heide og Edward Gorey, og *Berättelse för Frida* [1979] av Alphons Allais og Aja Eriksson.

Referanser

- Aakeson, K.F. og Brøgger, L. 2006. *Vokseværk*. København: Gyldendal.
- Allais, A. og Eriksson, A. 1979. *Berättelse för Frida*. Gøteborg: Korpen.
- Bettelheim, B. 1975. *The Uses of Enchantment. The Meaning and Importance of Fairy Tales*. New York: Vintage.
- Dahle, G. og Nyhus, S. 2003. *Sinna mann*. Oslo: Cappelen forlag.
- Dahle, G. og Nyhus, K.L. 2013. *Krigen*. Oslo: Cappelen Damm forlag.
- Ekman, F. 1976. *Hva skal vi gjøre med lille Jill?* Oslo: Cappelen.
- Elliott, A. 2014. *Concepts of the Self*. 3.utg. Cambridge, UK: Polity Press.
- Elliott, A. og Lemert, C. 2009. *The New Individualism. The Emotional Costs of Globalization*. 2.utg. Oxon: Routledge.
- Erslund, B.A. og Aurtande, L.M. 2009. *Det første barnet på månen*. Oslo: Cappelen Damm. Fjeldberg, G. 2013. «Nådeløs rapport». *Bergens Tidende*. <http://www.bt.no/kultur/Nadelos-rapport-282801b.html> Den 27. oktober.
- Giddens, A. 1991. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Harvey, D. 2007. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Heide, F. P. og Gorey, E. 1971. *Når Trevald krympte*. Gøteborg: Bokförlaget Korpen.
- Hjardemaal, F.R. 2013. Åndsvitenskapelig pedagogikk og den nye individualismen: en umulig dialog. I: *Norsk pedagogisk tidsskrift* 97(3).

- Kaldhol, M. og Nyka, K. 2008. *Stripekalven*. Oslo: Cappelen Damm.
- Karsrud, F. 2014. *Muntlig fortelling i barnehagen. En vei til danning, livsmot og literacy*. Oslo: Cappelen Damm forlag.
- Karrebæk, D. 1996. *Pigen der var go til mange ting*. København: Forum.
- Kleve, M.L. og Ringheim, T. 2013. «Årets nye bildebøker omtaler både skilsmisse, død, depresjon og tortur. *Dagbladet*. <http://www.dagbladet.no/2013/11/25/kultur/bok/litteratur/barneboker/barnebok/30510864/> Den 25. november.
- Kunnskapsdepartementet. 2005. *Lov om barnehager*. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Kunnskapsdepartementet. 2011. *Rammeplan for barnehagens innhold og oppgaver*. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Mjør, I. 2009. *Høgtlesar, barn, bildebok. Vegar til meining og tekst*. (Doktorgradsavhandling). Kristiansand: Universitetet i Agder.
- Nikolajeva, M. 2011. Finns det gränser för barnlitteratur? *Nordic Journal of ChildLit Aesthetics*, 2. Oslo.
- Nodelman, P. 1997. Barnelitteratur som sjanger. I: Bache-Wiig, Harald, red. *Nye veier til barneboka*. Oslo: Landslaget for norskundervisninga (LNU) Cappelen Akademisk Forlag.
- Ommundsen, Å.M. 2009. *Litterære grenseoverskridelser: når grensene mellom barne- og voksenlitteraturen viskes ut*. Avhandling (phd). Institutt for lingvistiske og nordiske studier. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Ommundsen, Å.M. 2012. Avkolonisert barndom, koloniserende teori? – Internasjonal barnelitterær teori i konflikt med kunstnerisk praksis i samtidens norske barnelitteratur. *Edda 2*
- Rhedin, U. 2004. *Bilderbokens hemlighet*. Stockholm: Alfabeta Bokförlag.
- Simonsson, M. 2006. *Pedagogers möte med bilderböcker i förskolan*. Linköping: Linköping Universitet.
- Sipe, L.R. og Pantaleo, S., red. 2008. *Postmodern Picturebooks. Play, Parody, and Self-Referentiality*. New York og London: Routledge.
- Solstad, T. 2015. *Snakk om bildebøker. En studie av barnehagebarns resepsjon*. (Doktorgradsavhandling). Fakultet for humaniora og pedagogikk). Kristiansand: Universitetet i Agder.
- Vetlesen, A.J. 2011. Nyliberalisme: en revolusjon for å konsolidere kapitalismen. *Agora* 29(1).
- Østenstad, I. 2014. «Offeret i mamma og pappas krig». I *Barnebokkritikk.no*
<http://www.barnebokkritikk.no/offeret-i-mammas-og-pappas-krig/#.Vr262032a70> Den 5.februar.

Elisabeth Hovde Johannesen er høgskolelektor ved høgskolen i Sørøst-Norge. Her underviser hun i norsk ved barnehagelærerutdanningen. De faglige interesseområdene hennes er barnelitteratur i barnehagen, især bildebok og muntlig fortelling.

Elisabeth Hovde Johannesen, Høgskolen i Sørøst-Norge, Institutt for lærerutdanningsfag, Postboks 155, NO-3672 Notodden, Norge. Email: elisabeth.h.johannesen@hit.no